

Fennougristien ja suomalais-ugrilaisten kongressi Tartossa

Uralilaisten kansojen kieliä ja kulttuureja tutkivien tieteenalojen yhteisiä suorkatselmuksia on järjestetty viiden vuoden välein vuodesta 1960 lähtien. Yhdeksäs kansainvälinen fennougristikongressi kokoontui Tartossa 7.–12.8.2000. Edelliset kahdeksan kongressia on järjestetty vuoroin Unkarissa, Suomessa ja Neuvostoliitossa; perinteen mukaisesti nyt olisi isännysvuorossa ollut neuvostoliittolainen yliopisto, mutta ajat olivat muuttuneet. Neuvosto-Eesti, jonka pääkaupungissa vuoden 1970 kongressi järjestettiin, on kadonnut; itsenäisen Viron tasavalta, sen avoin yliopistokaupunki ja merkittävä fennougristisen tutkimuksen keskus oli ensimmäisen fennougristikongressinsa ansainnut, eikä järjestäjistä huokunut ilo ja ylpeys jäänyt keneltäkään huomaamatta.

Kongressissa oli kaikkiaan 676 vierasta 26 maasta. Niin pientä fennougristikongressia ei kolmeen vuosikymmeneen ollut nähtykään, mutta yksinäiseksi ei Tartossa tarvinnut itseään tuntea. Yleisilmeeltään kongressi oli tällä kertaa hyvin itämerensuomalainen, sillä yli puolet osallistujista oli Virosta (165) ja Suomesta (210). Tallinnan-laiivoihin tottuneita suomalaisia saapui Tarttoon jopa enemmän kuin vieraita Venäjältä (156) ja Unkarista (44) yhteensä. Huomattavaa on silti, että Viroon löysi tiensä jopa toistasataa vierasta fennougristiikan neljän suurvallan ulkopuoleltakin.

Perinteiseen tapaan kongressityöskentely jakautui – ainakin teoriassa – neljään pääsektioon: 1) kielitieteeseen, 2) folkloristiikkaan ja kansatieteeseen, 3) kirjallisuustieteeseen sekä 4) arkeologiaan, antropologiaan ja genetiikkaan. Mainittua neljää oli käytännössä vaikea erottaa, ja esimerkiksi erityinen kielitieteen sektio näkyi jakamattomana kokonaisuutena vain paperilla (sektio A); todellisuudessa eri luentosaleissa puhuttiin koko päivä tai useampikin kapea-alaisemmin mm. fonetiikan, morfologian, syntaksin, onomastiikan, kontaktilingvistiikan tai kielenomaksumisen kysymyksistä. Ainakin kielitieteen alasektioiden työnjakoa voi pitää hyvin onnistuneena, sikäli kuin esimerkiksi morfologiaa ja syntaksia ylipäätään voidaan tarkasti erottaa. Pleenum- ja sektioesitelmien lisäksi järjestettiin kymmenen tarkkarajaista symposiumia, joiden teemat ulottuivat suomalais-ugrilaisesta prosodiasta Itämeren alueen perinteiseen epiikkaan sekä tietokonelingvistiikasta kielikarttoihin ja kirjallisuuden tutkimuksen teorioihin. Lisäksi viikon ajan oli nähtävillä joukko posteriesitelmiä niin hantien demografiasta kuin suomalaisten Y-kromosomien haplotyyppien variaatiosta ja suomalaisten sananlaskujen rakenteestakin. Edel-

leen kongressin variaatiota lisäsi käytettyjen kielten kirjo, josta esimakua antoi kongressin presidentin, Tõnu Seilentalin virolais-englantilais-suomalais-saksalais-unkarilais-ranskalais-venäläis-latinalais-virolainen avajaispuhe. Latinaa lukuun ottamatta kaikki kielet elivät päivittäin esitelmien ja kansainvälisen jutustelun kielinä. Valtiovallan arvokkaimpana edustajana ja kongressin suojelijana kongressivieraille esitti avajaiservehyksensä myös virolaisen ja muun suomalais-ugrilaisen kulttuurin monitoimimies, Viron tasavallan presidentti Lennart Meri.

Fennougristikongressien perinteisestä heterogeenisyydestä huolimatta kongressin pääpaino oli odotuksenmukaisesti uralilaisten kielten tutkimuksessa. Etenkin kielitieteen pleenumsitelmöijät keräsivät suuryleisöt pohtimaan perinteisiä ja perimmäisiä kysymyksiä uralilaisten kielten menneisyydestä. 1990-luvun vilkas keskustelu uralilaiskielten sukupuusta ja sen kaatamisesta jatkui Tartossa odotetusti ”liivenä”.

Yksi kongressin mieleenpainuvimmista esitelmistä oli ensimmäisen työpäivän aloittanut Juha Janhusen pleenumpuheenvuoro vertailevan uralistiikan paradigmoista. Janhunen esitti näkemyksensä paradigmojen kehityksestä yli puolentoista vuosisadan aikana ja jakoi esitetyt opit neljään ryhmään: 1) M. A. Castrénin ja Otto Donnerin luoma konventionaalinen paradigma, ts. perinteinen käsitys uralilaisesta sukupuusta ja oletus itäisestä, Altailla sijoituneesta alkukodista; 2) 1900-luvun revisionistiset paradigmat, joissa sukupuun sijaan on puhuttu mm. pensaasta, kammasta tai ketjusta ja alkukodinkin koosta ja sijainnista on esitetty vaihtelevia näkemyksiä; 3) viime vuosina puhuttaneet Kalevi Wiikin, Ago Künnapin, Angela Marcantonion ja Jan-Ola Östmanin esittämät ns. vallankumoukselliset paradigmat, joissa alkuperäisestä sukupuujattelusta on jopa täysin luovuttu ja sen sijaan uralilaisten kielten pohjaksi on katsottu muinainen pohjoiseurooppalainen *lingua franca*, kreoli tai pidgin, ja kielisukulaisuuden käsite on ajoittain (ul)otettu jopa suomen ja ruotsin rakenteellisen samankaltaisuuden areaalingvistiseen tarkasteluun; 4) reaktiona vallankumouksellisiin paradigmoihin syntynyt Esa Itkosen vastavallankumouksellinen paradigma, joka rehabilitoi historiallis-vertailevan kielitieteen perinteiset metodit ja niihin kuuluvan sukupuujattelun välttämättömyyden. Itsekin vastavallankumoukselliseksi tunnustautunut Janhunen huomautti olevan selvää, että esim. itämerensuomen ja saamelaiskielten samankaltaisuus suhteessa niin ikään vieretysten puhuttavien permiläis- ja ugrilaiskielten välisiin eroihin selittyy yksinkertaisesti sillä, että (kahtia)jakautuminen suomalais-permiläisiin ja ugrilaisiin kieliin on tapahtunut kauan ennen itämerensuomen ja saamen vastaavaa eriytymistä. – Tämän kuvaamiseen tarvitaan nimenomaan sukupuuta. Vallankumouksellisten paradigmojen ansioksi Janhunen näki sen, että ne ovat pakottaneet perinteisen uralistiikan sen perusoletusten uudelleenarviointiin. Edelleen hän esitti näkemyksensä, että uralilaisen kantakielen alkukoti on ollut idässä samojedien asuma-alueilla, josta uralilaisten kielten jatkumo on myöhemmin ulottunut Itämeren rannoille.

Perinteistä historiallis-vertailevaa tutkimusta edusti myös kongressin toisena työpäivänä pleenumsitelmän pitänyt Károly Rédei, joka niin ikään uskoi sukupuuhun ja alaltaan suppeaan alkukotiin. Kolmannen työpäivän aluksi Tiit-Rein Viitso loi perusteellisen silmäyksen itämerensuomalaisten kielten historiallisiin ja nykyisiin suhteisiin sekä niiden ryhmittelyn historiaan ja erityisongelmiin. Selväksi kävi, ettei uralilaisen sukupuun itämerensuomalaisen oksan haarautumia ole ainakaan helpompaa piirtää kuin suurempaakaan uralilaisista kokonaisuutta. Viitson esittämä 59:ää itämerensuomalaisten kielten ja

murteiden äänteellistä innovaatiota kuvaava kartanomainen kaavio oli esitelmää kommentoineen Seppo Suhosen arvion mukaan fennougristiikan historian sekavin kartta, ja siihen on helppo yhtyä. Karttaan valittujen innovaatioiden valintakriteereistä ja edustavuudesta sekä esitystekniikan funktionaalisuudesta voi olla montaa mieltä, mutta lopputulos lienee hyvin todenmukainen: itämerensuomi näyttää yhä sukupuun latvassa olevalta tuulenpesältä, jonka parissa on vielä paljon askartelemista.

Pohjois-Euroopan muinaisuutta tarkastelivat myös mm. arkeologi Christian Carpelan pleenumesitelmässään sekä omia näkemyksiään puolustaneet Künnap ja Wiik sektioesitelmissään. Erilaisten mielipiteiden vaihtamista ja kuulemista tosin vaikeuttivat *Varhaiset kontaktit* -sektion (mm. Künnap ja Wiik) suuresta suosiosta johtunut tilanpuute sekä aamujen tiukka aikataulu: pleenumesitelmää seuranneiden kommenttien aikana oli monen jo riennettävä seuraavaksi alkavia sektioesitelmää kuulemaan, ja salin verkkaiset tyhjenemiset häiritsivät niitäkin, jotka halusivat istua kuuntelemassa loppuun saakka. Nähtäväksi jää, kuinka monen uuden tai vanhan paradigman puolesta seuraavassa fennougristikongressissa puhutaan; fennougristiset paradigmat ja niiden tulevaisuus oli myös Ariadna Kuznecovan esitelmän aiheena. Muissa pleenumesitelmissä Anna-Leena Siikala tarkasteli myyttejä muinaisten suomalais-ugrilaisien ajattelutapojen kuvastajina, Arvo Krikmann loi silmäyksen itämerensuomalaiseen paremiologiaan ja Yrjö Varpio vanhan matkakirjallisuuden myyttisiin paikkoihin. Mihaly Hoppálin esitelmän aiheena oli uralilainen šamanismi ja Eleonora Saveljeva esitti katsauksen komilaisen fennougristiikan nykytilasta.

Suurin osa kongressista oli sektio- ja symposiumesitelmää, ja esiintyjä oli perustutkinto-opiskelijoista emeritusprofessoreihin. Myös esitysten taso vaihteli suuresti; kaikki eivät tuntuneet olevan erityisen kiinnostuneita edes omasta asiastaan, mutta useille esitelmä oli mahdollisuus – ja haaste – tiivistää vuosien intohimoisen tutkimustyön tulokset muitakin innostavaan muotoon ja kahteenkymmeneen minuuttiin. Sektioesitelmien antia olivat monet yksittäiset huomiot suomalaisittain eksoottisintuntuista kielenilmiöistä, mm. Urmas Sutropin tarkastelemat samojedikielten odoratiiviset verbit (esim. nganasanin *kolši* 'haista kalalta' < *koly* 'kala'), joilla on yllättäen vastineita niinkin "tavallisen" kielen kuin saksan murteissa (*fischen, fischezen, fischelen* ym. < *Fisch* 'id.'). Näihin liittyvät myös Sutropin gustatorisiksi luonnehtimat saamen verbijohdokset (*guollenjad'it* 'maistua kalalta' < *guolle* 'kala'). Paula Kokkonen esitti pähkinänkuoressa volgalais- ja permiläiskielten seriaaliverbien keskinäisiä yhtäläisyyksiä ja mm. mielenkiintoisen näytteen komin kaksisubjektisesta seriaaliverbirakenteesta: – – *užalenj-veleđceni...bat'-mamš da celadš* – – 'vanhemmat työskentelevät ja lapset opiskelevät', sananmukaisesti 'isä-äiti ja lapset työskentelevät-opiskelevät'. Palkkioksi esitelmästään monet huomasivat, että maailman ääriässä onkin joitakin ihmisiä, jotka ovat äärimmäisen kiinnostuneita aivan samoista kysymyksistä. Esitelmien jälkeiseen keskusteluun varatut minuutit loppuivat usein kesken, mutta onneksi viikkoon mahtui paljon vapaa-ajan ohjelmaa ja vapaata seurustelua, joiden puitteissa ajatuksia saatettiin rauhassa vaihtaa.

Kielitieteellisten esitelmien lisäksi sektioissa ja symposiumeissa puhuttiivat muun muassa pohjoisimpien uralilaisten kansojen šamanismi, uralilaisten kansojen folkloren rakenne, myytit ja maailmankuvat, kulttuurin muutokset ja niistä selviäminen, uusimmat tutkimukset Pohjois-Euroopan kansojen geeniperimästä sekä suomalais-ugrilaisen arkeologian viisivuotiskatsaus. Kirjal-

lisuuden sektiossa tarkasteltiin mm. kirjallisuuden ja muun taiteen alalla toisikymmentä vuotta vaikuttanutta etnofuturismia. Tästä suomalais-ugrilaisien omasta postmodernismista puhuessaan Kari Sallamaa toisti Uku Masingin ajatuksen siitä, kuinka uralilaisten kielten rakenne on vaikuttanut siihen, että uralilaisilla kansoilla on erilaiset ajattelutavat ja synteettisemmät maailmankuvat kuin indoeurooppalaisilla naapureillaan. Pleenumesitelmät ja muiden esitelmien abstraktit julkaistiin painettuna (*Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum, Partes I–III*) jo kongressin alussa, ja nämä yhdessä myöhemmin julkaistavien esitelmien kanssa säilyttävät vastakin kattavan kuvan fennougristisen tutkimuksen tilasta vuosituhannen vaihteessa.

Aika Tartossa ei käynyt pitkäksi kongressityöskentelyn ulkopuolellakaan. Järjestettyä ohjelmaa oli joka ilta maanantaista lauantaihin: Tarton kaupungin avajaisvastaanotto, Unkarin ja Suomen lähetystöjen vastaanotot, musiikkiesityksiä niin Udmurtiasta kuin Liivinrannaltakin, ja lopuksi Tarton yliopiston ja Viron opetusministeriön isännöimä päätösbanketti. Lisäksi keskellä viikkoa oli erityinen retkipäivä, jolloin tehtiin kaikkiaan kuusi ekskursiota Tarton ulkopuolelle; vieraat pääsivät tutustumaan mm. Peipsijärvellä sijaitsevaan Viron pienimpään kuntaan, 105 asukkaan Piirissaareen sekä Võrumaalla Viron korkeimpaan vuoreen ja syvimpään järveen. Fennougristeille oli jopa järjestetty mahdollisuus jatkaa illanviettojaan tarkoituksenmukaisessa yökerhossa.

Oheistapahtumista maininnan ansaitsevat erityisesti Tarton yliopiston kirjastoon järjestetyt näyttelyt. Esillä oli mm. valokuvia setukaisten ja liiviläisten mailta sekä perusteellinen, useita vuosisatoja kattanut esitys suomalais-ugrilaisien kansojen asuma-alueita kuvaavista kartoista. Kongressivieraiden tuliaisista syntyi näyttely vuosina 1995–2000 julkaistusta fennougristisesta tutkimuksesta. Tarton yliopiston asema yhtenä fennougristisen tutkimuksen tärkeimmistä keskuksista näyttäytyi upeasti Fennougristiikka Virossa -näyttelyssä. Tärkeimpien julkaisujen ja mielenkiintoisten valokuvien joukossa oli nähtävillä painamattomia opinnäytteitä, joiden tekijöistä on vuosikymmenten aikana tullut nimekkäitä professoreita ja tutkijoita Viron lisäksi myös Venäjällä ja läntisessä Euroopassa. Vaikka suomalaisille Tartto oli vuosikymmeniä lähes tuntematon kaupunki, neuvostoliittolaisille se oli samaan aikaan fennougristiikan keskus.

Fennougristikongresseissa on vuosikymmenet pohdittu, onko mielekäästä koota suurella vaivalla lähes kaikki uralilaisista kielistä ja niiden puhujista kiinnostuneet humanististen alojen (ja nyttemmin myös genetiikan!) tutkijat yhteen yhteiseen kongressiin. Tartossa tätä kysymystä ei virallisesti mietitty, joten nykyinen tyyli katsottaneen jo vakiintuneeksi. Ensikertalaiselle kongressin monimuotoisuus ja suomalais-ugrilaisuuden laaja tulkinta oli silti erikoinen kokemus. Uralilainen kielikunta on toki aivan eri kokoa kuin indoeurooppalainen kielikunta, mutta juuri indoeurooppalaiseen kielikuntaan sitä yleensä verrataan; käytetäänpä uralilainen–indoeurooppalainen–vastakkainasettelua silloin tällöin kielitieteen ulkopuolellakin. On kuitenkin vaikea vakavissaan kuvitella toistuvia indoeuropeistien ja muiden indoeurooppalaisten jätkikongresseja, joiden työkielet olisivat englanti, hindi, espanja, bengali, portugali, venäjä, saksa ja ranska ja joissa esitelmät käsittelevät sulassa sovussa mm. slovakkiinstrumentaalnin historiaa, albanialaislasten kielenomaksuntaa, portugalilaisia kansanlauluja, brittien geeniperimää, kurdien muinaisia asuma-alueita, Ukrainan ja Kreikan kulttuurisuhteiden kehitystä sekä naisuuden diskurssia punjabilaisessa kirjallisuudessa. Fennougristikongressit ovat oikeasti tämäntyyppisiä. Kenellääkään ei silti liene erityisiä syitä ruveta muuttamaan

niitä, kun kongressien massiivisuudesta ei kuitenkaan ole haittaa muille kuin niiden järjestäjille. Mutta eikö edes työkielten määrää voisi tulevaisuudessa yrittää pienentää? Varsinkin niitä, jotka eivät ole lingvistejä, on turha moittia siitä, etteivät he ymmärrä oman tieteenalansa sinänsä hyvinkin kiinnostavia uutisia sujuvasti seitsemällä kielellä. Toimivan ja laajentamisen arvoisen ratkaisun voisi tarjota tarttolaisten tapa valita kongressin ohjelmakirjan ja monien yhteistilaisuuksien kieliksi oman kielensä lisäksi vain englanti ja venäjä. Tämä valikoima ei ilmeisesti herättänyt vastalauseita, sillä harvassa ovat ne fennougristit, jotka eivät osaa joko englantia tai venäjää. Huomionarvoista muuten on, että saksaa ei englannin ja venäjän rinnalle tarvittu, ja epävirallisissakin yhteyksissä englannista näyttää tulevan myös suomalais-ugrialaisten *lingua franca*.

Uralilaisella taholla kielitiede on yhä tiiviissä yhteydessä kielenulkoiseen maailmaan sekä uralilaisten kielten puhujia koskettaviin kansallisten kulttuurien ja identiteettien kysymyksiin. Totuttuun tapaan (kieli)sukulaisuuden koettiin yhdistävän piskuisia kansoja ja antavan niille voimaa arkeen. Kulunutta viikkoa luonnehdittiin paikoin jopa sukukokoukseksi. Suomalais-ugrialaisten näkökulmasta tällainen ajattelutapa ja runolliset puheet erityisesti uralilaisesta mielenlaadusta voivat kyllä tuntua kauniilta, mutta sukukokouksissamme käy melkoisesti kuokkavieraita muistakin kielikunnista. Fennougristisella tutkimuksella on varmasti paljon annettavaa kansainvälisille (so. muidenkin kuin uralilaisten kansainvälisille) kieli- ym. tieteille, mutta olisi toivottavaa, että ennen pitkää voitaisiin – pienten kansojen olemassaolon ongelmia väheksymättä – luopua kansallisromanttisista äänenpainoista ja uralilaisuuden mystifioinnista tieteellisessä kontekstissa.

Kongressiviikon aikana heräsi muutenkin kysymys siitä, mikä on fennougristiikkaa, ts. suomalais-ugrialaista tai laajemmin uralilaista kielentutkimusta. Kielitieteelliset pleenumesitelmät olivat kiistatta fennougristisia, kun jokaisessa oli kysymys useiden eri kielten sukulaisuussuhteiden selvittämisestä. Pienemmille kuulijakunnille suunnatut sektio- ja symposiumesitelmät sen sijaan olivat kovasti toisenlaisia. Ainakin suomalaiset ja Venäjän suomalais-ugrialaiset puhuivat voittopuolisesti äidinkielistään ja niistäkin usein nykykielen näkökulmasta. Perinteinen fennougristinen tutkimus mielletään kuitenkin mm. Suomessa vieraiden kielten ja etenkin niiden menneisyyden selvittelyksi, jonka rinnalla kielten perusteellinen synkroninen kuvaus on tahtonut jäädä sivuasiaksi. Vain harvat suomalais-ugrialaista äidinkieltään tutkivista sanovat tai kokevat olevansa fennougristeja. Erityisesti kymmenet suomesta suomeksi -esitelmät loivatkin ulkomaille yllättävän fennistisen tunnelman.

Yhdeksäs kansainvälinen fennougristikongressi oli edeltäjiensä tapaan yhtä paljon sosiaalinen kuin tieteellinen tapaaminen. Siellä tapasi elävinä ihmisiä, joista aiemmin oli vain lukenut tai kuullut. Merkittävää oli myös kohdata niitä, joista ei aiemmin tiennyt mitään. Huikea edistysaskel uusien ja vanhojenkin tuttavuuksien ylläpitämiseksi oli edellisen fennougristikongressin jälkeen yleistynyt sähköpostiviestintä. Sähköpostiosoitteita vaihdettua ja koiteihin palattua jopa kokonaisten artikkelien ja käsikirjoitusten lähettäminen ja vastaanottaminen liitetiedostoina kautta maanpiirin hoituu nyt reaaliajassa paria näppäintä painamalla. Tähän liittyy myös kansainvälisen fennougristikongressikomitean päätös tukea suomalais-ugrialaisten tarkekirjoituksen sisällyttämistä tuleviin merkistandardeihin. Toivoa sopii, että fennougristiikan alalla syntyy myös aktiivinen sähköpostilistakulttuuri – jälkiviisaasti täytyy todeta, että Tartto olisi ollut mainio paikka hiljaiseloa viettävän URA-LISTan

(ura-list@helsinki.fi, tilaukset majordomo@helsinki.fi) näkyvään ”manuaaliseen” propagoimiseen. Kongressista ei mitenkään voinut välittyä sellainen kuva, ettei fennougristeilla olisi asiaa toisilleen.

Kongressin massiivisuus antoi hetkellisen tunteen, että fennougristiikkaakin on iso ja tärkeä tieteenala; seuraavien viiden vuoden arkisen aherruksen keskellä kukin voi pikku laitoksellaan muistella Tarton yliopistossa yhdessä vietettyä elokuista viikkoa ja yliopiston päärakennuksen edessä liehuneita, fennougristiikan suuruudesta kertoneita kymmeniä lippuja. Kongressin virallisten päätöspanojen jälkeen Juri Anduganov kutsui kaikki uralilaisten kielten ja kulttuurien tutkijat vuonna 2005 Marin tasavaltaan, jossa seuraava alan suursatsaus, kymmenes kansainvälinen fennougristikongressi järjestetään. *Joškar-Olašte užmeškâna!*

JUSSI YLIKOSKI